ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԻԶ. ՏԱՐԻ 1912 | Տարեկան 15 ֆր. ոսկի — 6 րբ.: Վեցամսեայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 րբ.: Մէկ թիւ կ'արժէ 1·50 ֆր. — 70 կ.: | ԹԻՒ 9, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

† ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԱՔԸՋ ՓԱՇԱ

Այ կաթուղիկէ հասարակութիւնը ներկայ եղաւ տարւոյս Մայիս 6/19ին Ծովմ. Սաքըզ փաշայի յուղարկաւորութեան ազատանդիսին, որուն ներկայ էին միանգամայն Օսմանեան կառավարութեան բոլոր բարձրաստիճան անձնաւորութիւնները, ծերակուտականք, երեսփոխաններ եւ այլ ազգային եւ ոչ-ազգային պատուիրակութիւններ: Այս վերջին հանդիսաւոր վայրկեանը՝ անգամ մըն ալ ընծայեց մեր աչքերուն հաճոյական պատկերը այն բացառիկ գնահատման եւ մեծարանաց, զոր կը վայելէր Հանգուցեալը իր ծանօթներու սահմանափակ շրջանէն շատ անդին:

Սագըզ փաշայի ալէս անձնաւորութեան մը անհետացումին թողած ցաւն՝ ընդհանուր էր, որուն ժամանակին արձագանգ տուին յատկապէս ազգային եւ թուրք լրագիրները՝ ներբողելով մանաւանդ անոր վարչական կարողութիւնը եւ գնաւորական ազնուութիւնը:

Բազմակողմանի եւ զանազան ուղղութիւններով գործօն կեանք մ'ունինք առջեւնիս, որ պարտուպատշաճ կերպով գնահատուելու համար մանրակրկիտ ուսումնասիրութեան եւ ընդարձակ էջերու կը կարօտի:

Digitised by A.R.A.R.@

Ց. Սաքըզ փաշա, քնիկ Կ. Պոլսեցի, ծնած է 1835 (Փետր. 25/8)ին եւ կը պատկանէր հնութեամբ պատկառելի համանուն գերդաստանին: Իր նախնական դաստիարակութիւնը տեղական դպրոցներու մէջ ստանալէն ետքը՝ եօթը տարի կը յաճախէ Վենետիկի Մուրատ Ռաֆայէլեան վարժարանը, ուսկից իբրեւ ընթացաւարտ եւս կը դառնայ հայրենիք: Հոս ուսումները դեռ ժամանակ մը շարունակելով փայլուն վկայականով մ՚ուսումնական շրջանը կ՚աւարտէ: Սաքըզ փաշայի նման կիրթ գլխով եւ ծգիչ ընաւորութեամբ երիտասարդ մը դժուարին էր թէ միջավայրին

ուշադրութիւնը չգրաւէր այն ժամանակներու տիրող քարեպատեհ հանգամանքներուն շնորհիւ: Արդէն 1856 թուականին գինքը քարծրագոյն դրան թարգմանութեան դիւանը կը գտնենք, ուր թուրք տարրին հետ մերձուստ ծանօթութիւնը՝ կը ճանչցընէ իրեն իր գործունէութեան ապագայ դժուարութիւնները. այս թուականը արդէն իր արդիւնաւոր պաշտօնավարութեան սկիզբը կրնանք համարիլ[1]: Քանի մը տարի վերջը "Տպագրական վերատեսուչ„ (Մաթպուաթ միւտիրի) տիտղոսը կը ստանայ՝ սովորական ամսականին վրայ կարեւոր թոշակի մը յաւելմամբ:

Ցովհ. Սաքըզ փաշա յընթացս տարիներու արտաքին գործոց եւ ապա եւրոպա-

---

1 Սաքըզ փաշայի պաշտօնավարութեան թուականները կը նշանակենք անընդմիջապէս անոր պետական գործունէութեան արձանագրութիւններուն հետ պահուած վաւերագրութիւններուն վրայէն:

digitised by A.R.A.R.@

կան նախարարութեանց մէջ զանազան պաշտօններ կատարելէն վերջը՝ Հաշուեկալութեան դիւանին կ՚անդամակցի եւ յետոյ՝ 1877ին «Միւլքիյէ,, վարժարանին մէջ ուսուցչութեան կատեդրան կը քարտրանայ՝ դասախօսելով հոն երկայն տարի քաղաքական մտտեսագիտութեան կամ ազգաց հարստութեան (սէրվէթը միլէլ) եւ վարչագիտութեան (ուսուլու իտարէ) վրայ: —

Միքայէլ Փօրթուգալ փաշայի վախճանելէն վերջը (1898) կայսերական գանձու նախարարութեան հայ եռապետութեան երրորդ անդամը Սաքըզ փաշան կ՚ըլլայ, որմէ սակայն կը հրաժարի 9 Հոկտ. 1908ին: Միեւնոյն տարին նոյնպէս հրաժարական կու տայ առողջապահական նկատումներով իրեն առաջարկուած ծերակուտականի պաշտօնին:

Օսմ. Պետութիւնը Սաքըզ փաշայի փառաւոր պաշտօնավարութիւնը բազմապատիկ աստիճաններով (րիթպէ) եւ շքանշաններով պատուեց ժամանակին. 1873ին երրորդ կարգի եւ տարի մը վերջը երկրորդ կարգի Մէճիտիյէի շքանշանին արժանացաւ Սաքըզ փաշա. 1891ին իր մէկ աշխատասիրութեան կայսեր ներկայացուցուն առիթ երրորդ կարգի Օսմանիէ շքանշանը ստացաւ, որ երկու տարի վերջը երկրորդ կարգին փոխադրուեցաւ, եւ նոյնպէս ապա 1909ին ընդունեցաւ մեծ վէզիրութեան շքանշանը:

Ծոմ. Սաքըզ փաշա առ նուազն կէս դարու պաշտօնավարութեան միջոցին ստեղծեց իրեն մեծութեան միմոլորտ մը, որուն մէջ ոչինչ եկամուտ էր, կրնանք ըսել, ոչինչ ժառանգական, այլ բոլորը քրտանք պտուղ: Ձմռնանք յիշատակելու թէ Սաքըզ փաշա եօթանասնական թուականներուն՝ (1871—78) հայ հասարակական եւ եկեղեցական շարժումներու ատեն մեծ դեր ունեցաւ. Հաւտնեան եւ Տահկահասունեան վէճերու մէջ՝ երկու կուսակցութիւնները համերաշխ միութեան բերելու ջանացողներէն էր:

Սաքըզ փաշա սկզբունքի տէր, դիւանագիտօրէն ներատես մարդ մը եղած է իր երկարատեւ պաշտօնավարութեան ընթացքին մէջ. ատոնց շնորհիւն էր, որ գիտցաւ ամենափափուկ պաշտօններու եւ դժուարին օրերու մէջ ալ՝ առանց իր անուան բիծ մը բերելու Համիտի նման ահեղ տիրոջ մը շնորհիւն արժանանալ, որ ընաւ նմանութիւն չունէր իր ազնիւ նախորդին, Սուլթան Ազիզի կամ Սուլթան Մէճիտի: Սաքըզ փաշա եղաւ որ կրցաւ Փօրթուգալ փաշայի ջանքերը իրագործել — Պաղտատ-Պասրայի նաւագնացութեան ծրագիրը, ուսկից պետութիւնը 30—40.000 մուրք ունեցաւ: Սեւանիկի նաւահանգստին շինութիւնը, Գոնիայի դաշտին ոռոգումը, Փոքր-Ասիոյ երկաթուղւոյ գծին արժէթղթոց (Rente՝ գումմ՝ քոլորն իր նախաձեռնութիւններն են:

Սաքըզ փաշա սակայն լոկ պետական եւ ազգային գործիչ մը չէ մեզի համար. այլ է միանգամայն ուսեալ միտք մը, որ գրագիտական այլեւայլ ուղղութիւններով գործեց իր կեանքին մէջ եւ իբրեւ այսպիսի մեծ կարեւորութիւն ունի մեզի համար: Սաքըզ փաշա մատաղ հասակէն նախ սիրահար մը եղած է գեղարուեստի ամէն ճիւղերուն, մասնաւորաբար նկարչութեան. Սաքըզեան ընտանիքը ցայսօր ցոյց կու տայ իր վրձինէն յաջող ընդօրինակութիւններ, որոնք քանիին ընդունակութիւն մը կը մատնանշեն, ի մասնաւորի Սաքըզ փաշայի ջրաներկ ինքնատիպ մէկ նկարը, զոր ինքնին հայելոյն մէջէն ընդօրինակած է տակաւին ուսանող եղած ժամանակը: — Իր 1892 թուականին հրատարակած «Ներածութիւն գեղարուեստի պատմութեան,,[1]

[1] فنوز نفيسه تاريخى مخلى استانبول قومپت مطبعه سى ١٢٠٨

digitised by A.R.A.R.@

վերնագրով հատորիկը՝ բաւականաչափ կ՚ապացուցանէ այս ուղղութեամբ իր ընդունակութիւնը:

Սաքըզ փաշա անուանի եղած է միանգամայն իբրեւ ուսուցիչ. անիկա մեծ բաժին ունեցած է ժամանակին երիտասարդութեան կրթութեան կարեւոր գործին մէջ. այսօրուան հայ եւ թուրք պետական պաշտօնեաներէն շատերը իր ձեռասուններն են, զորոնք հասուցած է պետութիւնը կազմակերպելու, անոր գործառնութիւնները աւելի ապահով ճամբու մը վրայ դնելու նպատակաւ: Քաղաքական պետական բարձրագոյն վարժարանը, Մէքթէպը միւլքիյէ, իր հաստատութեան թուականէն սկսեալ (1877) իրեն ականաւոր ուսուցիչներէն մին ճանչցած էր Ծոմ՚. Սաքըզ փաշան: Իր 1881ին լոյս տեսած "Տարերք տնտեսութեան՝,, անուն գրութիւնը ծնունդ տալարելու է այս ժամանակաշրջանի լուրջ գործունէութեան: — Բնորոշիչ են թրքերէն լեզուով հրատարակուող "Սապահ,, թերթին (1912, Թ. 8142) իր մասին գրածները: "Ծոմ՚անէս Փաշա շատ կանուխէն տնտեսագիտութեան հետաքրքիր, իր ամրողջ ուսանողութեան ընթացքին մէջ ինքզինքն այս գիտութեան նրբութիւններուն նուիրած ըլլալուն՝ մեր երկրին միակ ուսուցիչն հանդիսացաւ այս մասնաճիւղին մէջ: —

Սաքըզ փաշա թողած է մնգի վերը յիշուածներէն դուրս դեռ ուրիշ գրուածներ ալ, այսպէս P. B. Beaulieuի "Քաղաքային տնտեսութիւն,, գրքին թարգմանութիւնը. դարձեալ առ ժամանակ մի աշխատակից եղած է Թուրքիոյ "գիտական կամաո,,ին (Ճէմ՚իյէթի իլմիյէ) հրատարակած "Հաւաքածոյ գիտութեանց,, (Մէճմուաի Ֆինուն) գրքին, նոյնպէս գրած է "Բազմավէպ,,ի եւ "Հանդէս,,ի մէջ, ուր գիւղի քառին վրայ գրած է Արշէգ ծածկանունաւոր: Լեզուագիտական անտիպ աշխատութիւն մըն ալ ունի, Vocabulaire Sum.-Arm.-Turco-Tatare, որ խնամոտ ձեռքի մը կը կարօտի:

Հանգուցեալին զաւակն է Վահ՚. Արմենակ Պէյ Սաքըզ, Հաշուեկալութեան ատենին դեր-նախագահն (Vice président à la Cour des Comptes). Ազնիւ Պէյն, ինչպէս ճանչցողները կը վկայեն, հանգուցեալ հօրը կատարեալ նմանութիւնն է շնմարիտ ազգասիրութեան եւ հոգւոյ ազնուութեան կողմանէ:

Հ. Պ. ՍԱՐՈՒԽԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՎԻՃԱԿԸ ԲԱՖՐԱՏՈՒՆԵԱՑ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ

(Շարունակութիւն)

6. Սմբատ, Հերակղէ սենեկապանին սիբելլին, Սեբ. 102, սպաթար (σπαθαροκανδίδατος) կ՚ըլլայ 645/46 Սեբ. 114, Հօրը պատուներուն կը բարձրացնի, բնիկ տանուտէրութեան՝ ասպետութեան իշխանութիւնը կ՚ընդունի եւ զօրաց գրանդար կ՚անուանուի, արշակունեաց մէջ հետ կ՚ամբանանայ Սեբ. 116: Սմբատ խսրով-Շնուհեի որդին՝ կամ ճշտագոյնս թոռը՝ Սմբատ ասպետ, Մանուէլ Մագիստրոսի փեսան եւ Թրակացի իշխաններու բանակին իշխանն էր, սակայն երբ կայսեր հրամանին համեմատ՝ գաւառանութեան մը մանակից ամբաստանուց Մանուէլ Մագիստրոսը ձերբակալեց, բանակին առելի եղաւ, որ զինքը կործանելու հասմար իբր ապստամբութեան գրգռիչ ամբաստանեց: Բայց կայսրը զինքը ազատ արձակեց Սեբ. 136: — Ըստ Սէն-Մարտէնի, Լեբոյի քով Hist. du Bas-Empire 11, 349, Սմբատ՝ զոր ինքը կիւրապաղատ կ՚անուանէ, ներբէս կաթուղիկոսի եւ Թէոդորա Իշտունի սպարապետին հետ Դունդ տրնդը կը գումարէ 648ին: Սակայն Սեբէոս (119—120) այս դէպքին յիշատակութիւն չըներ: Սէն-Մարտէն զինքը 654ին մեռած կը համարի:

7. Գրիգոր իշխանին մահուընէն եաքը, իշխանութիւնը կ՚ընդունի Աշոտ պատրիկ բագրատունեաց անէն, հայ նախարարներուն մէջէն երեւելի եւ նշանաւոր մարդ մը: Իւր ազատին մէջ Գաբիւնից ակնկրեցին չէին: Ասոր ժամանակը, Ծուսի-

---

[1] بیادی عام‌مو : رمال درسعادت مهر آدمطبرسی ۱۲۹۷